

BULGARİSTAN'DA NASREDDİN HOCA
ETKİNLİKLERİ DÜZENLEME KURULU

ESKİL VE ÇAĞDAŞ
NASREDDİN

Sofya

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YALIMOV, Doç. Dr. İbrahim. Önsöz	7
TATARLI, Prof. Dr. İbrahim: Bilge Nasreddin Hoca ve Fıkraları	9
RALİN, Radoy: Yedi Yüzyıl Nasreddin Hoca.....	50
DOBREVA, Doç.Dr. Doroteya: Rengârenk Nasreddin Siması. Bu Simanın Balkanlarda Yaygınlaşması Üzerine	57
ÖZKAN, Doç. Dr. İsa: Türk Dünyasında ve Komşu Ülkelerde Nasreddin Hoca	75
VILÇEV, Veliçko: Esopos, Nasreddin Hoca ve Kurnaz Petir ...	82
OGNÂNOVA Elena: Bulgar Halk Bilimi'nde Kurnaz Petir ve Nasreddin Hoca	98
ÇAVUŞ, İsmail: Nasreddin Hoca Fıkralarında Personaj	114
PENEVA, Adelina: Türkiye'deki Nasreddin Hoca	135
YALIMOV, Doç. Dr. İbrahim: Yerel "Nasreddin'lerin" Yapıtlarında Sosyal ve Ahlaki Sorunlar	145
TAHSİN Muharrem: Deliorman'ın Çarıklı Filozofu Mehmet Gerenli'nin Yaşamı, Kişiliği ve Şakaları	161
FEYZULLOV, Şevket: Türkçe Eğitiminde Nasreddin Hoca Fıkraları	177

TÜRK DÜNYASINDA VE KOMŞU ÜLKELERDE NASREDDİN HOCA

Doç. Dr. İsa ÖZKAN*

Nasreddin Hoca, Türk dünyasında müşterek bir fıkra tipi, komşu ülkelerle edebi ve sosyal ilişkilerde bir mizah köprüsüdür. Dünya mizah edebiyatında Nasreddin Hoca, batıda Adriyatik denizinden doğuda Moğolistan ve Pasifik okyanusuna kadar geniş bir alanda fıkraları dilden dile dolaşan şöhretli bir tip olarak bilinmektedir. Türk alimi Mehmet Fuat Köprülü'ye göre tarihi şahsiyet olarak Nasreddin Hoca, 605(1208/9) tarihinde Anadolu'da, Sivrihisar'ın Hortu köyünde doğmuştur. İlk bilgilerini köy imamı olan babasından almış, 635(1237/8) yılında Akşehir'e yerleşmiş ve 683 (1281) yılında da burada ölmüştür¹. Yani Selçuklu Sultanı Alaeddinle çağdaştır. Ayrıca Akşehir'de bulunan mezarının üzerindeki kitabede 386 rakamı tersinden okunduğunda 683 yılını göstermekte ve bu da miladi 1285 tarihine tekabül etmektedir ki, Hoca bu tarihte vefat etmiştir. Köprülü bu tezini 655 (1257) ve 665 (1266) tarihli iki vakfiye ile de delillendirmektedir. Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait daha pek çok kaynakta Hoca hakkında bilgi bulunmaktadır². Türk dünyasındaki Nasreddin Hoca telakkisi ve fıkraları işte bu XIII yüzyılda Anadolu'da yaşamış Nasreddin Hoca tipinin mihverinde gelişmiştir.

Nasreddin Hoca, Türk dünyasında umumiyetle Ependi sözüyle anılır. Ayrıca, Tatar ve Başkurt Türklerinde "Nasretidin Huca", Özbek Türklerinde "Nasridin Afandi", Uygur Türklerinde "Nesridin Ependi", Kazak Türklerinde "Koja Nasr /Kojanesir/ Nesriddin"³, Azerbaycan Türklerinde " Molla Nasretidin" adlarıyla

* Gazi Üniversitesi Fen, Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi, Ankara.

da bilinmekte ve fıkraları yazılı ve sözlü edebiyat geleneğinde canlı olarak yaşamaktadır. Nasreddin Hoca, Çuvaş, Saha, Tuva, Hakas, Altay ve Sarı Uygur Türkleri bir kenara bırakılacak olursa Birleşmiş Milletler’ce Türkçe konuştuğu belirtilen 230 milyonluk Türk kitlesinin hemen hemen tamamının sözlü ve yazılı edebiyatında asli bir fıkra tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Türk boylarının mahalli fıkra tipleri olan Özbekler’de *Ali Şir Nevai*, *Baba Rahim Meşrep*, Türkmenler’de , *Muhammet Vel*, *Kemine*, *Keymir Kör*, Karakalpaklar’da *Umurbek/ Ömürbek / Lakki*, Uygur Türkleri’nde *Molla Zeydin*, *Seley Çakkan*, Tatarlar’da *Ahmet Akay*, Azerbaycan Türkleri’nde *Hacı Kişi*, Kazak Türkleri’nde *Aldar Köse* ve tekml Türkistan’da *Esen Pulat*, Türkiye’de *Bektaş*, *Karadenizli*, *Karatepeli*, *Mevlevi*, *Yörük* v.b. Bulgaristan Türkleri’nde *Borazan Tefik*, *Yaşar Dede*⁴ gibi yerli tiplerin de önüne geçmiştir. Söz konusu Türk boylarında tarihi şahsiyet olarak Nasreddin Hoca’nın Anadolu sahasında ortaya çıktığına dair ekseriyete yakın bir ittifak dikkati çekmektedir. Sadece Özbek Türkleri’nde tıpkı Sarı Saltuk’un Anadolu ve Rumeli’de olduğu gibi Nasreddin Hoca için Buhara’da bir makam ihdas edilmiştir. Rivayete göre, ilerlemiş yaşına rağmen çocuğu olmayan Buhara’lı testici Şermamat’ın karısı gece boyunca Tanrıya yalvarır ve bir oğul (ferzent) diler. Ertesi gün kocası Şermamat çanak-çömlekleri satmak için pazara götürür. Mallarını dizerken büyük küpün içinde bir bebek bulur. Ağzında iki dişi de bulunan bu bebeğin (Özbekistan’da ağzında diş ile doğan bebeklerin gelecekte hükümdar veya itibarlı bir kimse olacağına inanılır) Doksan gün süreyle anne babasını arar, ancak bulamaz. Nasreddin adı verilen bebek büyütülür. Yetişkin biri haline gelir. Bu zeki, çalışkan kişi, zamanla pazar yerlerinde ata işini devam ettiren şen ve şakacı biri olarak tanınır⁵. Özbek Türleri arasındaki bu rivayet, Nasreddin Hoca tipinin samimi ve sıcak bir fıkra kahramanı olarak sevilip benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. XIX yüzyıla ait hanlıklar

dönemi Çağatay Türkçesi ile yazılmış ve aslı Özbek profesörlerinden Hadi Zarif'in şahsi kütüphanesinde bulunan bir yazmanın mukaddimesinde "Nasreddin Ependi'nin Rum lisanından (E. Türkiye Türkçesi'nden) tebdil edilip Maverâünnehir ıstılahı birle..." diye başlayan bir kayıta tesadüf edilmiştir. Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere, Nasreddin Hoca fıkraları Çağatayca adıyla bilinen Doğu Türkçesine, Tarihi Türkiye Türkçesinden aktarılmıştır⁶. Ayrıca Nasreddin Hoca fıkralarının Tatar, Başkurt, Türkmen rivayetlerinde Akşehir, Sivrihisar gibi yer adları olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Hatta Türkmen rivayetinde Anadolu sahasındaki el yazmalarında olduğu gibi, talebesi İmad'ın adı bile değiştirilmeden bugüne kadar taşınmıştır⁷.

Türk boyları arasında konu, mekân, tema ve şahıs kadrosu olarak fıkraların birçoğu paraleldir. Ancak, zaman içinde Nasreddin Hoca tipine bağlı olarak ortaya çıkan yeni fıkralar ile hayat şartlarından doğan bir kısım alet edevat adları ve Türk kavimlerinin üretip tükettikleri nesneler bakımından fıkralar arasında bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Bu cümleden olarak Tatar Türkleri, Nasreddin Hoca'ya basın toplantısı yaptırmışlar, Almanlar'a karşı ikinci dünya savaşında cepheye göndermişlerdir. Bu durum, ünlü ve gelenekte yaşama şansı kuvvetli olan tipe yeni fıkraların mal edilmesinden başka bir şey değildir. Bütün bunlara rağmen, Nasreddin Hoca Türk boyları arasında müşterek ve mühim edebi şahsiyet olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Nasreddin Hoca sadece Türk boyları arasında değil, tarihte ve günümüzde değişik vesilelerle bir arada yaşamak durumunda kalan komşu milletlerle bunların yazılı ve sözlü edebiyatlarında da önemli bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya'da Nasreddin Hoca fıkralarının geniş bir alana yayılmasına bilginler, seyyahlar, tacirlerin önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu sebeple Nasreddin Hoca fıkralarının bir kısmı, henüz XVII yüzyılda Fransızca ve Latince olarak verilmiş, günümüzde ise İngilizce'den

Japonca'ya kadar pek çok dile çevrilmiştir. Nasreddin Hoca'nın fıkraları, Türklerin geçmişte aynı coğrafyalarda bazı milletlerle birlikte yaşamasının neticesinde Farslar'ın *Ubeydi Zegani*, *Behlül Danende*, Araplar'ın *Ebü Nüvvas*, *Ebu Delame* ve *Cuha*, Ermeniler'in *Pul Pugi*, İnguşlar'da *Çagen* gibi fıkra tiplerinin yanı sıra, Balkan memleketlerindeki Romenleri'in *Pecala*, Bulgarlar'ın *Hitır Patır*, Makedon'ların buna paralel bir tip *İtır Peyo/ İtroman Peyo*, *Yugoslavya'da Ero*, *Şiyak* ve *Çose (Köse)*, Macarları'ın *Ludaş (Kazcı)* *Mati* ve *Csaloka (Yalancı)* *Peter* ve *Furfangos (kurnaz)* *Peter* adlı fıkra tipleri ile karışmıştır. Ayrıca, Fransızlar'ın *Marius*, Almanların *Till Eulenspiegel (Till Oylenşpiegel)*, İtalyanlar'ın *Bartoldo*, İspanyollar'ın *Don Kişot* gibi tipleri, Nasreddin Hoca tipine benzemese de bazı fıkralarında paralellikler görmek mümkündür.

Komşu milletlerin fıkra kahramanları üzerinde Nasreddin Hoca tipi ve fıkralarının tesiri sözlü geleneğin yanı sıra yazılı gelenekte de çok kuvvetli olmuştur. Mesela 1771 yılında Nikola Palikuça İtalyanca'dan Sırpça'ya çevirdiği Bertoldo'nun fıkralarını dahi Nasreddin Hoca adıyla yayımlamıştır⁸. XVIII yüzyılda Nasreddin Hoca fıkralarının artık Yugoslavya'da yazılı gelenekte de açıkça dolaşmaya başlamıştır. 1894 yılında Belgrad'da Stefan Sremaç tarafından "Nasrettin Hodza, Njegove dosetke I budalaštine" adıyla yayımlamıştır. İçinde 347 fıkra bulunan bu kitabın 161 fıkrası Türkçe'den çevrilmiş Nasreddin Hoca fıkrasıdır. Diğer fıkraların ise "Bu adam" adına bağlı olarak yayımlandığı belirtilmektedir⁹. Bu kitabın 1952 ve 1955 yıllarında iki basımı daha gerçekleştirilmiştir. Bunlara ilâve olarak Bosna Hersek'te 1893'te Ethem Mulabdiç, "Rukevjet Sala" adıyla Nasreddin Hoca kitabını yayımlamıştır. Bu durum, kavimler arasındaki kültürel yakınlaşmaya vesile olmuştur.

Prof. Mihal Guboğlu'na göre Romen edebiyatına Nasreddin Hoca, bazı folkloristlerin dediği gibi XVIII veya XIX

yüzyılda değil XIV ve XV yüzyıldaki Türk Romen münasebetleri devrinde girmiş olmalıdır. O, Romen ülkesinde Nasreddin Hoca'nın, Dobruca ve Bogdan'a gelen Türkler, İstanbul'da yaşayan veya tahsil gören Romenler veya buralara gelen Fenerli Rumlar ve Ermeniler tarafından getirilmiş olduğu fikrindedir. Hoca'dan bahseden ve birkaç fıkrasına yer veren ilk Romen araştırmacı, 22 yıl İstanbul'da yaşamış olan “ Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesi ve küçülmesi (Incrementa atque desrementa Aulae Othomanicae)” adlı eserin yazarı Dimitri Kantemir'dir. Eserini 1688 ve 1723 yılları arasında yayımlayan Kantemir, aynı zamanda 1700 tarihinden önce Nasreddin Hoca hakkında bir yazma kitapçık da okuduğunu belirtmektedir. Ancak Romanya'da gerçek manada Nasreddin Hoca fıkralarını, Anton Pann (1794 Sliven- 1854 Bucureşti) halk ağzından derleyerek yayımlamıştır. Pann, manzum olarak Romence'ye çevirdiği 40 fıkrayı “Nazdravaniile lui Nasrettin Hogeia” adıyla 1853'de Bucureşti'de yayımlamıştır. 1974'e kadar Romanya'da Nasreddin Hoca fıkraları 30 baskı yapmıştır. Bu fıkraların bir kısmı Romen mizah tipi Racala'nın fıkralarına benzetmekte olduğu belirtilmektedir¹⁰.

Nasreddin Hoca'nın Bulgar folkloruna etkisi konusunda , diğer eserleri bir kenara bırakıp araştırmacı Veliçko Vılçev'in “Hitır Petır I Nastradin Hoca, iz istoriyata na bilgarskiya naroden anekdot” (Kurnaz Petır ile Nasreddin Hoca. Bulgar halk fıkrası tarihinden) adlı çalışmasını zikretmenin, problemi bir yönüyle açıklamak için kâfi geleceği kanaatini taşıyorum. Nasreddin Hoca ile ilgili 83, Kurnaz Petır ile ilgili 47 , Hoca ile Kurnaz Petır'ın birlikte 50 ve toplam 180 fıkranın yer aldığı bu çalışma edebiyatın bir türü fıkra ve bağlı olduğu tiplerle ilgili edebi ilişkileri belli bir cephesiyle gündeme getirmektedir. Nasreddin Hoca, milli dilden ve düşünceden insani ve evrensel düşünceye kanatlanmış bir Türk bilgisi olmakla kalmamış; tarihi devirler içerisinde farklı milletlerden ikiz kardeşlerinin de sahneye çıkmasına vesile

olmuştur. Nasreddin Hoca Kurnaz Petır ile birlikte Bulgar sanat ve edebiyatının şöhretli kahramanıdır. Nitekim P. R. Slaveykov, Lüben Karavelov, Hristo Botev, Elin Pelin gibi ünlü Bulgar şair ve yazarları muhtelif vesileler ile halk tefekkürünün saf, rıyasız ve arif bu kişilerinden yararlanmışlardır.

Nasreddin Hoca akli, bilgisi, ince mizahıyla her millettten insanın gönlüne girmiş samimî sıcak tavrı ile Balkan memleketlerinin sözlü edebiyatında asli fıkra tipi haline gelmiştir. Adaletsizliği, benciliği, insanlık dışı tutum ve davranışları çoğunlukla yermiş, bazen de inci ince alaya almıştır. O, insan denen varlığın daima neşe, fikir ve mizah kaynağı olarak yaşamaya devam edecektir¹¹.

NOT VE KAYNAKÇA

1. Köprülü, önem verdiği bu bilgileri Sivrihisar'da müftülük yapan Hasan Efendi'nin Mecmua-yı Maarif adlı eserinden almıştır. Bkz. *Köprülü zade Mehmet Fuat*, Nasreddin Hoca, İstanbul 1918, s. 7-8.

2. *Özkan İsa*. "Nasreddin Hoca'nın Tarihi Şahsiyeti ve Fıkraları Üzerine Bir İnceleme", Türk Folkloru Araştırmaları 1982, Ankara 1983, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 134-165.

3. *Tanowova. J.* "Kazak Edebiyatında Nasreddin Hoca", Bilig 2/Yaz 96, Ankara 1996, s. 95.

4. *Hafız. Nimetullah*, Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri II, Ankara 1990, s. 14. 21.

5. *Cabbarov, Turamirza*, "Nasreddin Hoca Dünyanın Oğlu" I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri. Ankara 1990, s. 69-75.

6. *Araslı, Hamit*, Azerbaycan'da ve Türkistan'da Yaşayan Nasreddin Hoca, İlgaz Dergisi, sayı 59, Ağustos 1996, s. 10-17.

7. *Velitova, N.* Huca Nasredtin Mezekleri, Kazan 1992. Annamammedov, Muhammetnazar- Gandımov, Şumammedov.

Ependi, 1993, s. 37, 41, Sarımsakov, Bahadır-Yoldoşova, Farida, Afandi Latifaları. Taşkent 1989, s. 6.

8. Zadar'da yayınlanan bir kitap daha sonra 1857, 1862 yıllarında iki defa daha basılmıştır. Hafız, Tacide."Yugoslavya'da Nasrettin Hoca ile ilgili yayınlar" I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1990, s. 133-156

9. *Hafız, Tacide*. A. g. e. s. 134

10. *Guboğlu, Mihail*, "Romen Edebiyatı'nda Nasreddin Hoca" I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. cilt Halk Edebiyatı, Ankara, 1976, s. 67-72

11. *Vılçev, Veliçko*. "Hitır Petır I Nastradin Hoca, iz istoriyata na bılgarskiya naroden anekdot." Sofya, 1975, s. 356; *Acaroğlu, Türker*, " Nasreddin Hoca ile Kurnaz Petır" Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı, 1976, Ankara, 1977, s. 413-418